

ТРИ СМЕРТНІ ГРІХИ УКРАЇНИ І П'ЯТИЙ ХАРКІВ

Число «три» — архетипне для українців. Згадаймо нашу мітологію: троє випробувань для омолодження героя, три шляхи з дороговказом на камені, зрештою, архетип абсолютного зла — Змій Горинич — триголова потвора. Юрій Шевельов називає основних бід для України теж три: Росія, кочубеївщина, провінціалізм. Механіки стверджують, що фігура з трьох частин (трикутник, піраміда) є найстійкішою: щоб знищити її, потрібно руйнувати не котрусь із сторін трикутного творива, а її всю.

* * *

Есей «Над озером. Баварія» Шевельов написав у Німеччині наприкінці сорокових років. Такі ще свіжі спогади про піднімецький Харків, про непрості залізничні перегони на захід, про блощиць у таборах Австрії; невизначеність, тривоги. «На півшляху свого земного світу Я трапив у похмурий ліс густий, Бо стежку втратив млою оповиту» — так про цей стан писав Данте. Потрібно було зупинитися й обміркувати себе, світ, світ у собі, себе у світі, потрібно було знайти точку відліку в новому житті. Повільно, мало чи не з фолкльорною ретардацією, відволікаючись на несуттєві, побутові деталі, часто заходячи в царину інтелігентської сміхової культури, Шевельов з'ясовує стан і статус часу, в якому перебуває він і все навколо. Втім, розпочинається есей зразу ж із констатації й аналізу домінанти ХХ століття — функціональності як тотального загальносуспільного явища. Це століття керувалося гіпертрофованими, нелюдськими за потугою ідеями: чи то німецький націонал-соціалізм Гітлера, чи то російський комуністичний імперіалізм Сталіна, чи американський паніндустріалізм — всі вони потребували від суспільства й від людини лише

МОСКВА, МАРОСЕЙКА

Тут, на цій московській вулиці, серед кварталу, заселеного «блінниками», майстрами випікання московських млинців, розташувалися в другій половині XVII сторіччя двоє «подвор'єв» — Гетьманське й Малоросійське. Тут зупинялися новоприбулі з України, і сама назва вулиці — це зіпсоване слово «Малоросейка» (Тепер Маросейка зветься вул. Богдана Хмельницького). Тут відбулося чимало людських драм, і через цю вулицю прийшли ті впливи, що досить глибоко змінили російську культуру в XVII столітті. Це був той мостовий причілок, звідки після Переяслава почався наступ української культури на московську.

Великий і розмашний плян культурного завоювання розлогої і військово сильної Москви був задуманий українською інтелігенцією ще з кінця XVI ст. Не без впливу цього пляну був спинений рух літературної мови в напрямі наближення її до народної і були відновлені церковнослов'янські первні літературної мови трудами Лаврентія Зизанія, Памви Беринди, а передусім Мелетія Смотрицького. Заради цього пляну київська інтелігенція творила міт двох Росій — Малої і Великої, — міт, створений передусім на Україні, — і підтримувала теорію політично-державної переємности між старим Києвом і тогочасною Москвою. Заради нього пере-можець Москви гетьман Сагайдачний пропонував їй союз 1620 р., Лаврентій Зизаній привіз до Москви рукопис свого «Катехізису» 1626 року, Кирило Транквіліон Ставровецький — рукопис свого «Учительного евангелія» 1627 р., а митрополит Петро Могила прислав 1640 р. Ігнатія Старушича з пропозицією заснувати

НАД ОЗЕРОМ. БАВАРІЯ

Триптих про добу, про мистецтво,
про провінційність, про призначення
України, про голуби та інші речі

1.

НАД ОЗЕРОМ. БАВАРІЯ

Ця назва не оригінальна. Я скопіював її з позначення місця видання на якійсь книжці. Там стояло: На чужині. Німеччина. Позначення, що дає ґрунт філософуванню в двох напрямках.

Позначка на виданні «На чужині. Німеччина» означає в перекладі: ніхто не відповідає. Нема людини.

Була доба, коли кожна фірма метровими літерами виписувала свою назву. Скрізь: на вивісках крамниць, в оголошеннях газет, на кожному фабрикаті. Це була доба індивідуальної ініціативи. Практиці вивісок і реклям відповідала в ідеології філософія надлюдини Ніцше і теорія боротьби ґатунків (і істот) за існування Дарвіна.

В советській дійсності ім'я людини зникло. Були Станкобуди і ХТЗ, Київторги й Гастрономи. Були директори і завмаги — взагалі. Серійні і безіменні. Вони і відповідали серійно і безіменно. Одного прекрасного дня серію їх нагороджувано орденами й медалями. Однієї нормальної ночі їх серіями заарештовувано,

ЧЕТВЕРТИЙ ХАРКІВ¹

«Що се таке? крий Матер Божа!» — аж скрикнула Ївга, з гори побачивши вже не свій, а губерський город; сплеснула руками і не зна куди і розглядати. Так дух і заньмається, і у животі похолонуло. «Дивлюсь, каже, собі, дивлюсь, і кінця не видно. А церков же то, церков!.. А хором же то, хором!.. Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже ж!» — «Як у лісі хожу, аж сумно було! Народу на базарі — не протовпишся, а нема ж тобі ніякісінького знайомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита. Сльози мене, каже, проїняли! Блукаю, як та сирота. Задзвонили до церков — та й дзвони ж! аж і досі у вухах гуде! — я й пішла до самої великої та до хорошої церкви. Що ж? Мене салдати і не пустили; вже я і гривню давала, не пустили та й не пустили».

Так сприймають Харків люди патріархального села, герої Квітчиної «Козир-дівки». Чужою і незбагненою озією. А ще ж не так давно і Харків був патріархальною слободою!

Невідомий рік його народження. Десь у середині XVII сторіччя стомлені війнами Богдана Хмельницького і початком Великої Руїни оселилися тут ті, хто хотів тягар козацького життя промінати на ідилію спокійного хліборобського ладу розмірно мирної Слобожанщини. Та ідилії в історії тривають недовго. Поволі, але

¹ Стаття була написана як післямова до книжки Леоніда Лимана «Повість про Харків» (уривки з твору були вміщені в «Арці», 1948, ч. 2 і в «Українських вістях» ч. 18). У тексті статті використано низку формулювань з твору Л. Лимана. Щоб не переобтяжувати текст великою кількістю лапок, автор дозволив собі окремі вислови включити в текст, не відзначаючи цього.

певно на лагідні слободи спадає з півночі тінь зажерливої Москви. Хутори стягаються в місто. Виростають ремісничі квартали. Ще вчить української мудрости Грицько Сковорода, а поруч на горі над Лопанню виростають «Присутственные места», а по другий бік річки, за мирними вулицями Чоботарською, Коцарською, поруч мирної Ганчарівки виростає другий символ режиму — тюрма: острог, як називає її Квітка. І патріархальний український світ із острахом і нерозумінням дивиться на потвору, що виростає поруч, на його ж землі, його ж працею й коштами...

Минає яких сорок-п'ятдесят років — і література лишає нам нове свідчення про Харків. Не дивно, що цього разу воно належить перу російського письменника. Бо Харків стає чимраз виразніше випадовою брамою наступу Москви на Україну. Антін Чехов пише про Харків як про брудне і небруковане місто російського купецтва. Уже втягнулися в орбіту міста навколишні українські села: Панасівка; Журавлівка, Москалівка, Заїківка, Основа, Холодна Гора. Уже закладаються нові побічні осередки, — і вони вже носять не українські імена: заводи групуються на Петінці; Рашкіна дача, Тюріна дача... В місті тон задають купецькі династії: Жевержеєвих, Пономарьових і Рижових, Уткіних, Серікових, Ігнатових, Соколових... Вони тягнуться з півночі, принаджувані багатством української землі. Нидіють старі слободи. Розбудовується новий центр міста. Російський капітал вкупі з французьким і бельгійським розбудовує Донбас. Харків стає воротами Донбасу. Ворота отвором розчинені на північ. Покоління українських просвітян — у відступі і в обороні перед насунанням чужої сили. Харків для них ворог.

І от у вибуху Української Національної Революції 1917–1920 років українська стихія знову вливається в місто. Короткими шквалами, повсякчас відкидана силами з півночі. Але вже вдирається. Чужа сила, змушена номінально визнати Україну, навмисне столицею України проголошує Харків: якщо досі він був навстіж відкритими воротами з півночі на південь, то чому б йому й тепер не виконувати цю роль? Але українську стихію, що вийшла з берегів, уже не загнати в спокійне річище патріархального селяцтва. Вона приймає виклик. Харків столиця України? Гарзд. Тоді зробімо Харків українською столицею.